

**OSMANLI DEVLETİ'NDE ARMA-İ OSMÂNÎ VE TUĞRÂ-Yİ
HÜMÂYÛN'UN ALÂMET-İ FARİKA OLARAK KULLANIMI**
**The Usage of Ottoman Arm and Imperial Sultan's Signiture as Brand
at The Ottoman Empire**

Tolga AKAY

Arş. Gör. Kafkas Üniversitesi
Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
tolga_z@hotmail.com

Özet

Sanayi Devrimi'nin ardından XIX. yüzyıl, ekonomik ilişkiler bakımından dünya ticaretine birçok yeniliği getirmiştir. Aynı durum Osmanlı Devleti için de geçerlidir. Bu yeniliklerden biri de fikri mülkiyet şemsiyesi altında sınaî ürün temelli mülkiyet kavramındaki gelişmelerdir. Osmanlı Devleti, 1871 yılında Marka kanununu yürürlüğe koyarak bu alandaki gelişmelerin uzağında kalmamıştır.

Hukuki düzenlemelerin henüz yetersiz olduğu bir dönemde marka kullanımının yaygınlaşması, beraberinde bazı sorunlar getirmiştir. Bu sorunların biri de devlet simgeleri olan arma ve tuğrânın ticari amaçlarla kullanılmasıdır. Osmanlı Devleti, devletin itibar ve şerefini simgeleyen bu simgeleri korumak amacıyla bazı tedbirler almıştır.

Bu çalışmada Osmanlı devlet simgelerinin başında gelen Arma-i Osmânî ve Tuğrâ-yi Hümâyûn'un ticari hayatta kullanımı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Alâmet-i Farika, Marka, Tuğrâ-yi Hümâyûn, Arma-i Osmânî

Abstract

The 19th century following Industrial Revolution brought many innovations to the World commerce in terms of economical relations. The same situation was true for the Ottoman Empire. In this context, one of the innovations was the developments in the concept of industrial based property under the umbrella of intellectual property. Ottoman Empire wasn't indifferent to these innovations as it put trade law into force in 1871.

Becoming widespread of brand usage in a period, in which legal arrangements have still been insufficient, brought some problems. One of these problems is the usage of sultan's signature and arms for commercial aims. Ottoman Empire took some precautions to protect these symbols which represent the prestige and honour of the state.

In this study, the usage of Ottoman arm and imperial sultan's signature will be dealt with in commercial life.

Keywords: Ottoman Empire, Trademark, Brand, Imperial Sultan's Sign, Ottoman Arm.

1. GİRİŞ

Marka, 556 sayılı Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 5. maddesinde “*bir teşebbüsün mal veya hizmetlerini başka teşebbüsün mal veya hizmetlerinden ayırt etmeyi sağlaması koşuluyla, kişi adları dâhil, özellikle sözcükler, şekiller, harfler, sayılar malların biçimi veya ambalajlarının gibi çizimle görüntülenebilen veya benzer biçimde ifade edilebilen, baskı yoluyla yayınlanabilen ve çoğaltılabilen her türlü işareti içerir*”¹ şeklinde tanımlanmıştır.

Marka, üreticiye, ürettiği mamulün özgünlüğünü, orijinini ve kalitesini en kısa yoldan tüketiciye aktarmasında kullanabileceği en kestirme ve en etkili yoldur.

Tarihi süreç olarak marka kavramı, ayırt edicilik ve aidiyet ifade etmesi bakımından ilk çağlara kadar uzanmaktadır. Neolitik dönemde depo kapılarına ya da ticarete kullanılan kapların ağzına kilden yapılan mühürler, basılan eşyanın belirli bir gruba ya da kişiye ait olduğunu belirtiyordu.² Roma İmparatorluğu’nda ticari malların üzerine orijin belirtmek için vurulan işaretlerden,³ Orta Asya’da, özellikle Türkler arasında yoğun olarak kullanılan *Tamga’lar* sosyal ve kültürel hayatın bir parçası olması yanında ekonomik alanda kullanımı olan işaretlerdi.⁴

Markanın ekonomik değer olarak kullanımındaki devrim 1770’lerden başlayıp 1914’e kadar uzanan dönemde yaşanmıştır. Sanayi devrimi ile teknolojik gelişmelerin yaygınlaşması, ulusal - uluslararası şirketlerin ortaya çıkması ve toplumsal hayat ile ekonomiye küresel çapta etkide bulunmaları, ulusal ve uluslararası birçok düzenlemeyi de beraberinde getirmiştir. Ticari marka haklarının korunmasına yönelik ilk düzenlemeler XIX. yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere, ABD ve Fransa’da ortaya çıkmıştır. Bu düzenlemelerle tüketicilerin sahte markalara karşı korunması amaçlanmıştır.⁵ Bunun yanında bu tür kanunlar tüketicileri koruması yanında üreticileri kollayan ve sanayi girişimciliği özendiren uygulamalardır. Sanayileşmiş devletler, ihracat ağırlıklı ekonomik ilişkiye girdikleri ülkelerde ticari çıkarlarını korumak amacıyla işbirliğine gitme zorunluluğu duymuşlardır. Bu durum gelişmiş ülkelerin, kendilerinin belirlediği ekonomik kuralları yaygınlaştırma çabası olarak görülebilir. Böylelikle sermayenin küresel çapta korunması sağlanacaktır.

1883 Paris Sözleşmesi, (Paris Convention for the Protection of

İndustrial Property) sınai mülkiyet haklarının korunmasına yönelik ortaya çıkan ilk uluslararası sözleşmedir. On bir ülke tarafından imzalanan bu sözleşme ulusal patent kanunlarının anayasası olarak kabul edilmektedir ki Türkiye’de 1930 yılında bu sözleşmeye taraf olmuştur.⁶ Bu tarihten sonra XX. yüzyılın ihtiyaçları çerçevesinde Paris Sözleşmesi birçok defalar yenilenmesine karşın halen yürürlükte bulunmaktadır.⁷

1. OSMANLI DEVLETİ’NDE MARKA KAVRAMI

Osmanlı Devleti’nde marka kavramına geçmeden önce markanın doğrudan bağlantılı olduğu ekonomik yapıya göz atmak gerekir.

XIX. yüzyıl, Osmanlı toplumu ve ekonomisi için öncekilere oranlar oldukça farklı bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti’nin sosyo - iktisadi yapısı XVII. ve XVIII. yüzyıllarda çok önemli değişiklikler geçirilmeden varlığını sürdürmüştür. Keza bu söylem tüm dünya coğrafyası için de ekonomik ilişkiler bağlamında kısmen söylenebilir. Ancak XIX. yüzyılın başlarından I. Dünya Savaşı’na kadar geçen yüz yıllık dönemde Osmanlı Devleti, Batı’nın askeri, sosyal ve iktisadi gücüyle karşı karşıya gelmiştir. Bu süreçte devlet, Avrupa’nın askeri ve siyasi baskısını üzerinde hissederken askeri ve kurumsal olarak kendisini yenilemeye çalışmış buna mukabil ekonomisi de batı kaynaklı kapitalist düzene açılmaya⁸ bir diğer tabirle eklenmeye başlamıştır.

Bu imparatorluğun en uzun yüzyılında, Osmanlı Devleti’nin iktisadi politikasını, daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi siyasal, askeri ve mali öncelikler yönlendirmiştir. Vergi gelirlerinin artırılması, güçlü bir ordunun istihdamı, sarayın ve kentlerin yaşlerinin sağlanması eksenli bir politika varlığını sürdürmüştür. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılda başlattığı sanayileşme atılımlarının hedefi de ordunun ve devletin gereksinimlerinin karşılanmasıydı.⁹ Sanayi alanında 1827’den itibaren başlayan fabrikalaşma faaliyeti 1850’lerde son buldu. Bu tarihten sonra devlet sermayeli yatırımlara fazla rastlanılmaz. Daha önce kurulanlar da 1855’ten sonra ithal ürünlerle rekabette kaybeden taraf oldular. Bu kamu yatırımları ile aynı kaderi, zaten 1840’lardan beri daralmaya maruz kalan esnaf sektörü paylaştı.¹⁰ Osmanlı dünyasının yüzyıllar boyunca gerek büyümeyi gerek küçülmeyi gerekse dağılmayı engelleyen mekanizmaların oluşturduğu sistem,¹¹ Avrupa’daki gelişmeler ile Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyıldan itibaren tavize dayanan ekonomi politikaları ile borçlanma alışkanlığı nedeniyle çökmeye başlamıştı. Zira Osmanlı ekonomisinin dış ticaret hacmi XVIII. yüzyılın sonlarında hatta XIX. yüzyılın başlarında dahi,

imparatorluk sınırları içindeki üretimin yüzde bir ile yüzde ikisini aşmıyordu.¹² Bu durum esasında Balkanlar, Anadolu, Suriye, Mısır gibi her biri ekonomik açıdan büyük birimler olan bölgeleri elinde bulunduran bir imparatorluk için, imparatorluk mantığı ile çelişen bir yapı değildi. Buna karşın Avrupa’da sanayi devrimi ile görülen ekonomik büyüme sonucu tablo değişmiştir. Osmanlı ekonomisi, sanayileşmiş Batı ile Orta Avrupa devletleriyle olan bağına güçlendirirken, hammadde ihraç eden ve işlenmiş mallar ile belirli gıda maddeleri ithal eden bir ekonomiye dönüşmüştür.¹³ XX. yüzyılın başlarında ise Osmanlı ekonomik hacminin yüzde on ikilik bir kısmı ihracata konu oluyordu ki ihraç ürünleri içerisinde tarım sektörü dışında işlenmiş ürünlerde önemli bir yere sahip tek kalem halı ve kilim idi. İthalatta ise ağırlıklı olarak demiryolu malzemeleri, silah ve cephane ile muhtelif makineler yer almaktaydı. Yüzyıl başlarında bir diğer öneme sahip ithalat kalemi ise hububattan oluşuyordu. Ekonomisi tarıma dayalı bir ülkenin hububat ithal etmesi, ülke içindeki ulaşım olanaklarının yetersizliği yanında, tavize dayalı ekonomik bütünleşmenin yarattığı, gümrük tarifeleri üzerinde korumacı önlemlerin alınması önündeki siyasal engellerdi.¹⁴

Bu süreçte Avrupa muazzam ve sürekli bir yükseliş içindeydi. Dünya’da kişi başına düşen milli gelirin yüzde kırk birini elde eden Avrupa, dünya ekonomisine de egemen durumdaydı. Avrupa’nın iktisadi büyümesinin kaynağı sanayileşmeydi. Avrupa’nın çekirdeğini oluşturan ülkeler, işlenmiş sanayi ürünlerinin en büyük üreticisi konumundaydılar. 1913’te dünya sınai üretiminin yüzde elli ikisi Avrupa tarafından gerçekleştiriliyordu. Aynı zamanda Batı Avrupa’nın üç büyük devleti; Fransa, Almanya ile Britanya gıda ve hammadde ürünlerinin de yüzde altmış üçlük oranla en büyük ithalatçılarıydı. Avrupa 1913’te dünya ticaretinin yüzde altmış ikisini gerçekleştirerek dünya ekonomisinin ve finansının merkezi olma konumunu sürdürürken Asya, Latin Amerika, Afrika ve Doğu Hint adalarının dünya ticaretindeki payı ancak yüzde yirmi beş oranındaydı.¹⁵

Bu tablonun doğal sonucu olarak Avrupa ekonomileri şirketleşme ve markalaşma konusunda öncü rol oynuyorlardı. Buna karşın Osmanlı Devleti bu konunun uzağında kalmamıştır. Osmanlı Devleti imalat sektöründe bir taraftan imtiyaza¹⁶ dayalı üretimi devam ettirirken diğer taraftan ürüne dayalı mülkiyet sistemine geçişi 1871 tarihli “*Alâmet-i Fârika Nizamnamesi’nin*” yayınlanmasıyla ele almıştır.¹⁷ Bunu 1844 tarihli Fransız Patent Kanunu’ndan tercüme edilen 1879 tarihli İhtira¹⁸ Beratı kanunu ve 1871 tarihli marka nizamnamesini yürürlükten kaldıran 1888’de yürürlüğe giren

“*Fabrika Mamûlatıyla Eşya-i Ticariye Mahsus Alâmet-i fârikalara Dair Nizamname*” takip etmiştir.¹⁹ Osmanlı Devleti’nde marka kavramı yerine kullanılan ve ayırt edici işaret anlamındaki alâmet-i farika kavramının içeriği ile hukuki ve ekonomik durumu bu nizamnamede açıklanmıştır. Nizamnamenin birinci maddesi; “*Mamûlat ve aşyanın îmal olunduğu mahallin veya fabrikanın veyahut bunları îmal edenlerin veya ticaret zımmında satanların isim şöret ve mevkillerini bildirmek için ol şeylerin üzerine vaz’ olunan isim ve mühr ve resim ve huruf ve erkam ve mahfaza ve saire yani temyiz ve tahsis için ittihaz kılınan her nevi işaret ve damga alâmet-i fârika add ve itibar olunur*” şeklinde alâmet-i fârikanın sınırlarını çizmektedir.²⁰ İkinci maddede; Alâmet-i fârikaların adap ve ahlaka uygun olması, dördüncü maddede; resmen vaz’ edilen bir alâmetin ömrü on beş senedir ancak her on beş senede bir yenilenecektir şeklinde süresi, beşinci maddede suretleri vaz’ ve teslim olunacak alâmet sahiplerine verilecek ilmühabere karşılığında iki buçuk Osmanlı altınından beş Osmanlı altınına kadar resm ahz olunup alâmetlerin kaydedileceği belirtilmektedir. On birinci maddede; alâmet-i fârikadan dolayı meydana gelecek davalarda Bidayet ve Ceza mahkemelerinin sorumlu olacağı ve on dördüncü maddede; başkasının alâmet-i fârikasını taklit eden, çalan ve satanlara para ya da hapis cezası verileceği şeklinde hukuki müeyyideler belirtilmiştir. Dikkat çekici bir diğer maddede yabancı uyrukluların Osmanlı Devleti’nde karşılaşacakları davalarda adres olarak Osmanlı mahkemelerinin gösterildiği altıncı maddedir.²¹ Yirmi beşinci yani son maddede ise nizamnamenin uygulanmasından sorumlu olarak Adliye ve Ticaret Nezaretleri adres gösterilmektedir.²² Nizamnamenin gerek alâmet-i fârikaların niteliği gerekse hukuki altyapısını ortaya koyması bakımından günün koşullarına göre yeterli olduğu hatta zamanının ötesinde olduğu ortadadır. Zira 1888 Nizamnamesi gibi 1879 tarihli İhtira Beratı Kanunu da 1990’lı yıllara kadar bazı değişiklikler yapılarak Türkiye Cumhuriyeti’nin patent ve marka alanında ana hukuki dayanakları olmuşlardır.

Dünyanın ilk marka koruma kanunu örneklerinden biri olan Alâmet-i Fârika Nizamnamesi, Alman Marka Kanunu’ndan üç yıl, Japonya’daki benzerinden ise 13 yıl önce yürürlüğe girmiştir.²³ Sanayi olarak Avrupa’nın gerisinde kalan, teknoloji ve sermaye ithalatçısı bir devlet için erken sayılabilecek bir tarihte yayımlanması, Osmanlı Devleti’nin çağdaşlaşma sürecinin bir uzantısı mıdır yoksa Avrupa devletlerinin kendi marka ve patentlerinin korunması için emperyalist bir dayatması mıdır? Her halükarda Osmanlı Devleti’nin çıkardığı nizamnamelerden en fazla Avrupalı sanayici ve tüccarlar ile imparatorluk sınırları içinde ticaretle uğraşan azınlıkların

yararlandığı aşikârdır. İktisadi gelişme için sınai mülkiyet haklarının korunmasının zorunludur. Bununla birlikte ithalatı büyük oranda işlenmiş mamullere dayalı ve XX. yüzyılın başlarında köylüsünden şehirlisine, yoksulundan zenginine, imparatorluk nüfusunun ya ithal malı pamuklu kumaş ya da ithal pamuklu iplikle içeride dokunan kumaşları kullanması²⁴ Osmanlı Devleti'nin kendi üretimiyle Avrupa ile başa çıkamayacağıının bir göstergesidir. Bu bağlamda gelişmiş ekonomilerin, teknoloji ve sermayeye ihtiyaç duyan ülkelere patent-marka sistemlerini de transfer etmek suretiyle kendi ürünlerinin mülkiyet haklarını rekabetten korumaları²⁵ dönemin siyasi yapısı göz önünde bulundurulduğunda pek zor olmamıştır.

Kuramsal olarak bir piyasanın uygun şekilde fonksiyon gösterebilmesi için mülkiyet haklarının üç koşulu içinde barındırması gerekir. Birincisi hakların tanımlanması, ikincisi hakların savunulabilirliği ve son olarak sahip olunan hakkın elden çıkarılabilir olması yani satış veya kiraya vermenin uygun koşullarda sağlanmasıdır.²⁶ Osmanlı Devleti yayınladığı nizamname ile alâmet-i fârika yani markanın tanım, kullanım sahaları ve kullanım koşullarını ortaya koymuştur. İkinci olarak mülkiyet haklarının savunulması konusunda Bidayet ve Ceza mahkemelerini adres göstermiş aynı zamanda markanın taklidi, izinsiz kullanımı vs. ile ilgili cezai müeyyideleri belirlemiştir. Marka ile ilgili birçok davanın görülmesi hak arama mevzusunda mahkemelerin işlerliğinin göstermektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti teoride, ürüne dayalı üretim sisteminin en önemli parçası olan hakların korunması mevzusunda gereken duyarlılığı göstermiştir. Son olarak markanın elden çıkarılabilir olması konusu, hakların korunması meselesinin yanı sıra ekonomik şartlarla da ilgili bir durumdur. Markanın sorunsuz satılabilmesi, kiraya verilebilmesi modern bir ekonomik zemine ihtiyaç duymaktadır. Bu açıdan markanın piyasasını oluşturmak yasa çıkarmak ile ilgili olduğu kadar uygun ekonomik koşulların oluşturulması ile de doğrudan bağlantılıdır.

2. ARMA-İ OSMÂNÎ VE TUĞRÂ-Yİ HÜMÂYÛN

Osmanlı İmparatorluğu'nda tuğrâ ve arma, devletin egemenliği yanında maddi ve manevi şahsiyetini sembolize eden, dünyada yaygınlık ve bilinirlik açısından eşi benzeri olmayan işaretlerdir.

Tuğrâ, Türkçe bir kelime olarak, Oğuz hakanlarından Selçuklu ve Osmanlı hükümdarlarının işaret ve yazılı alâmeti idi. Yalnız yazılı emir ve fermanlarda değil zamanla sancak, sikke, resmi abideler, savaş gemileri ve daha yakın dönemde hüviyetlere, pasaportlara, posta pullarına ve damgalı

resmi evraklara işlenmişti.²⁷ Bu suretle de genelleşerek kamusal bir anlam ihtiva etmiştir. Kamûs-i Türkî’de ; “*Aslı Türkçe olarak ‘tuğrul’ olup kanatları açık doğana delalet eder ki vaktiyle bu kuşun resminden ibaret bulunmuş olduğundan bu isimle Arabî ve Farsî’ye de geçmiştir. Nâm-ı âli-i pâdişâhiye hâvi bir alâmet-i mahsûsa ki ferman ve berat ve kavânin, nizamât ve meskûkât ve her nevi resmi şeyler üzerine tersim olunur*”²⁸ şeklinde açıklanan tuğrâ; Osmanlı Devleti’nde ilk defa Orhan Gazi döneminde görülmüştür. Orhan bin Osman şeklinde bir ifadeden ibaret tuğrâya II. Murad döneminde ise muzaffer ve daima kelimeleri eklenmiştir. Fatih döneminde tuğrâ standart şekline ulaşmıştır²⁹. Örneğin II. Mahmud’a ait tuğrâda *Mahmud han bin Abdulhamid el-muzaffer daima* ibareleri yer almaktadır. T.B.M.M’nin 1922 yılında çıkardığı kanun ile saltanatın ilgasıyla tuğrânın resmi kullanımı da sona ermiştir.³⁰ Bu tarihten sonra Tuğrâ-yı Hûmayun cami, kütüphane, dükkân ve evlerde sıklıkla kullanılmış ve kullanılmaya da devam etmektedir.

Arma ise bir aileye, hükümdara, şehre ya da bir hükümete ait ayırt edici özelliğe haiz alâmettir.³¹ Avrupa şövalyelerinin savaş sırasında tanınmak için çeşitli şekil ve simgeleri kalkan ve diğer silahlarına işlemeleriyle, Latince’de kalkan, silah, zırh, ordu anlamına gelen *armorum* kelimesi Ortaçağ’da bu tür alâmetlerin ortak adı haline gelmiştir. Bu işaretler zamanla armaları kullanan ailelerin asaletlerinin belirtisi olarak kullanılarak yaygınlaşmıştır. Bazen tek şekil bazen de birkaç şeklin birleşiminden oluşturulur, her şekil ve işaretin belirli anlamı, işaretlerin toplamının ise farklı bir anlamı olurdu. Türklerde de *ongun* adı verilen hayvan şekilleri boyların sembolü olarak kullanılmıştır. Anadolu Selçukluları birçok eser ve madeni eşya ve sikkeler üzerine çift başlı kartal motifini işlemişlerdir. Osmanlı Devleti’nde ise devletin arması olarak uzun süre sultanların tuğrâları kullanılmıştır. Buna karşın orduda, özellikle de Yeniçeri ortalarında armalı flamalar bulunduğu, her biri başka ortayı ifade eden kılıç, hilal, fil, ejder gibi figürlerin kullanıldığı bilinmektedir. Batılı bir anlayışla düzenlenen ve geç bir devirde ortaya çıkan Osmanlı Devlet Arması, II. Mahmud ve özellikle II. Abdülhamid devrinde önemli değişikliklere uğrayarak yoğun bir biçimde kullanılmıştır.³² Son şeklini alan Osmanlı Arması,³³ geleneksel ve modern silahların ağırlıklı olduğu militarist göndermeleri olan bunun yanında hukuk ve adaleti öne çıkaran gösterişli, ilgi çekici; güç ve kadim kelimeleri ile tarif edilebilecek bir armadır. Bu özellikleri Osmanlı Armasını günümüzde dahi en çok bilinen ve kullanılan devlet sembollerinden biri haline getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin tarihe mal olmasından sonra kurulan genç cumhuriyet, kurumsal olarak büyük bir değişim yaşadığı gibi simgesel olarak da yeni devletin kimliğini ortaya koyacak değişikliklere gitmiştir. Bu değişikliklerden biri de devlet simgesi olan armada gerçekleşmiştir. 1927 yılında Türkiye, kırmızı kalkan üzerine Türk bayrağı, Türk Bayrağı altında bir kurt ve bayrağın üzerinde bir meşale şeklinde Türkiye Cumhuriyeti'nin armasını belirlemiştir fakat bu arma resmi olarak kullanılmamıştır.³⁴

3. Arma-i Osmânî ve Tuğrâ-yi Hümâyûn'un Alâmet-i Fârîka Olarak Kullanılması

Osmanlı devlet simgelerinin ticari amaçlı kullanımında³⁵ iki türlü uygulama karşımıza çıkar. Bunların birincisi ticari ve sınai faaliyette bulunan kuruluşlar tarafından kullanılması ikincisi ise üründe kullanılmasıdır. Birinci uygulamada tuğrâ ve arma, ticari ve sanayi alanlarında faaliyet gösteren şirket, fabrika, acente, şube vb. kuruluşlar tarafından ya doğrudan alâmet-i farîka olarak kullanılmakta ya da aynı kuruluşların tuğrâ ve armayı alâmet-i farîka olarak değil fakat dükkân, fabrika, şirket kapılarına asmaları şeklinde kullandıkları görülmektedir. Ürün bazında kullanım ise tuğrâ ve armanın sanayi kuruluşları tarafından doğrudan ürüne ta'lik edilmesi şeklinde olmuştur.

Tuğrâ ve armanın en yoğun olarak kullanıldığı alanlar dükkânlar olmuştur. Esnaf ve tüccarlar, ilgili nezaretlerden izin almak sureti ile arma ve tuğrâyı dükkân ve mağazaların kapılarının üst tarafına asabiliyorlardı. Devlet izin verirken esnafların faaliyet gösterdiği sektörlere, arma ve tuğrâ kullanım ruhsatı verirken dikkat ediyordu. Bu bağlamda asıl olan esnafların devlet simgelerini ruhsat alarak asmalarıydı. Osmanlı Arması imparatorluğun her köşesinde itibar görüyordu, Sisam adasında tütün fabrikasının kapısına asmak isteyen Rum'dan³⁶, Beyrut'ta dükkânın kapısına asmak için izin alan Musevi'ye,³⁷ Bursa'da reçel işiyle uğraşan şekerçi esnafından³⁸, tereyağı ticaretiyle uğraşan tüccara³⁹ imparatorluk dâhilinde arma kullanmak bir itibar göstergesiydi.

Daha çok büyük işletmelerde görülmekle birlikte, dükkânının kapısına Osmanlı Arması asanlar bunun için bir ücret ödememelerine karşın, başta Dar ül-aceze olmak üzere hayır kurumlarına, ürettikleri veya sattıkları emtiadan senelik belirli bir miktarı yardım olarak bırakmaktaydılar. Örneğin 1904'te züccaciye ticaretiyle uğraşan Âlim zâde Ömer Efendi arma kullanmasına izin verilmesi halinde yıllık on beş liralık eşya terk edeceğini

taahhüt etmiş, isteği kabul edildikten sonrada taahhüt ettiği miktarda tabak ve sair eşya alınarak Dar ül-aceze'ye bağışlanmıştır.⁴⁰

Osmanlı Arması kullanımına ilişkin devlet belirli bir özen göstermekteydi. Bu özen, devlet simgelerinin kullanımında ruhsat alınması zorunluluğu ile somutlaşmıştır. Örneğin Singer dikiş makinesi firması daha önce İstanbul'daki idare merkezi için Osmanlı Arması kullanım izni almasına karşın taşradaki şubeleri için izin alma gereği duymayarak Mersin şubesine, şube kapısına asılmak üzere tuğrâ ve arma göndermiştir. Gönderilen bu tuğrâ ve armaya ise ruhsatsız oldukları gerekçesiyle gümrükçe el konulmuştur. Şirket, girişimleri sonucu İstanbul'daki merkezleri için aldıkları izni Mersin şubesinde de kullanabilecekleri yönünde ruhsat alırlarken gümrükçe el konulan tuğrâ ve armayı da bu sayede geri alabilmişlerdir.⁴¹ Singer, 1904 yılında II. Abdülhamid'in tahta çıkış yıldönümü münasebetiyle Konya ve taşradaki diğer şubelerine de Osmanlı Arması asılması yönünde izin almıştır.⁴² Benzer bir durumda Osmanlı Bankası için meydana gelmiştir, Osmanlı Bankası'nın Edirne şubesinin Osmanlı Arması kullanması üzerine Edirne vilayetince Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazı sonrası yapılan araştırmada Osmanlı Bankası'nın İstanbul şubesinin Osmanlı Arması kullanmadığı bunun yanında şubeleri içinde bir ruhsata rastlanmadığı belirtilerek bu durumun caiz olamayacağı ve adı geçen bankanın şubelerinin arma kullanabilmesi için müracaat etmesi gerekliliği vurgulanmıştır.⁴³

Osmanlı Arması kullanmaya yönelik talep sadece imparatorluk sınırları içerisinde değil farklı ülkelerden de gelmekteydi. Mesela Almanya'nın Kologne (Köln) şehrinde bir saatçi esnafı Hariciye Nezareti aracılığı ile Osmanlı Armasını kapısının üst kısmına asmak için ruhsat almıştır.⁴⁴ Bir diğer istekte Viyana Fiume'de soda, sabun ve mum imal etmek üzere fabrika kuran Levi isimli Osmanlı tebaasından bir Musevi'den gelmiştir. Levi, 1899 yılında Osmanlı Armasını fabrika ve mağazaları yanında imal ettiği ürünler ve bu ürünlerin nakliyesinde kullanılacak kutular üzerinde dahi kullanmak istemesine ve dilekçesinde Osmanlı Armasının fabrika markası olarak kullanmayacağını beyan etmesine karşın ancak fabrika ve mağazalarının kapısına asabileceği yönünde bir izin alabilmiştir. Levi, Osmanlı Armasını kullanması karşılığında da Dar ül-aceze'ye senelik yüz kilogram sabun yardımı taahhüdünde de bulunmuştur.⁴⁵ Bu bağlamda Osmanlı Armasının yurt dışında da itibar gördüğü görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin simgeleri olarak tuğrâ ve armanın dükkân,

mağaza, fabrika kapılarına asılmasına müsaade edilmesine karşın fabrika ve şirketlerin alâmet-i fârika olarak kullanmalarına ve imal edilmiş ürünler üzerine vaz' edilmelerine genellikle izin verilmemiştir. Yukarıda bahsettiğimiz Fiume'deki fabrika ve mağazalarına asmak üzere izin alan Levi, isteğinden kaynaklanacak tüm masrafları karşılayacağını ve erbâb-ı namûs ve haysiyetten olduğunu belirtmesine karşın⁴⁶ fabrikasının ma'mûlatı olan mum, soda ve sabun üzerine ve bunların nakliyesinde kullanacağı sandıklar üzerine arma tâ'likine yönelik izin alamamıştır.⁴⁷

Arma ve tuğrânın ürün bazında alâmet-i fârika olarak kullanımında şişe ve sigara kâğıtları başta gelmekteydi. Özellikle içki şişeleri üzerine bu simgelerin vaz' edilmesi sorunlara yol açmaktaydı. İstanbul'da konyak fabrikatörü olarak faaliyet gösteren bir kişinin Trabzon'a gönderilmek üzere yola çıkardığı şişelerin üzerindeki alâmet-i fârikadaki madalyon resminin bir tarafında Tuğrâ-yi Hümâyûn diğer tarafında Arma-i Osmânî'nin tespit edilmesi üzerine tereddüde düşen memurlar durumu Ticaret ve Nafia nezaretlerine bildirmişlerdir. Yine Mösyö Nikolay isimli konyak üreticisi bir şahsın ürettiği konyak ve sair şişeler üzerine tuğrâ ve Arma-i Osmânî'yi içeren kâğıtlar yapıştırdığının⁴⁸ tespiti üzerine, konyak gibi şişeler üzerine bunlara dair kâğıtlar yapıştırılmasının men edilmesini icap eden tebligatların icra edilmesine karar verilmiştir. Bunun yanında bazı mağaza ve dükkân kapıları üzerine bu simgelerin konulmasına müsaade edilmesine karşın, isteyen herkesin istediği şeyi alâmet-i fârika olarak kullanamayacağı belirtilmiştir.⁴⁹

Sigara kâğıtları da tuğrâ ve armanın kullanımının yoğun olarak görüldüğü bir diğer üründür. Genellikle ithal edilen sigara, gümrüklerde birçok soruna yol açmıştır. 1902 yılında Rusya tebaasından Lazar tarafından ülkeye girişi gerçekleştirilirken Dersaadet Emtia-i Dâhiliye gümrüğü tarafından, alâmet-i fârikalarının Arma-i Osmânî'ye benzemesi nedeniyle sigara kâğıtlarına el konulmuştur. Buna karşın Rus konsolosunun konuya müdahil olması ve bu sigara kâğıtlarının girişine engel olunması halinde Lazar'ın on altı bin liralık zarar edeceği göz önünde bulundurularak, zarar ziyan davasına sebebiyet vermemek için bir sefere mahsus bunların ülkeye girişine izin verilmiştir.⁵⁰ Devlet ithal edilen ürünler yanında ihracı gerçekleştirilecek ürünler içinde aynı kaideleri gözetmiştir. Adakale tüccarından Hüsnü Efendi, imal ve komşu memleketlere ihraç edeceği sigara paketleri üzerinde *alaturka şöhretini ibraz için* Arma-i Osmânî vaz' etmek için istekte bulunmuşsa da tuğrâ ve armanın alâmet-i fârika olarak kabul edilemeyeceği Ticaret ve Nafia nezaretlerinden kendisine bildirilmiştir.⁵¹

Resim1: Üzerindeki Arma-i Osmânî nedeniyle kullanılmasına izin verilmeyen bir sigara kâğıdı örneği.⁵²

Arma-i Osmânî ve tuğrânın alâmet-i fârika olarak yaygın kullanımı, bu alanda kanuni bir boşluk olduğunun işaretidir. Zira gümrükten geçirilmeyen bazı ürünler için üreticilerin zaman zaman bu yönde itirazları görülmekteydi. Bu bağlamda Ocak 1902’de Arma-i Osmânî ve Tuğrâ-yi Hümâyûn’un alâmet-i fârika olarak kullanılmasının men edilmesi ve daha önce ruhsatnamesi verilenlerin iptali yönünde bir karar alınmıştır.⁵³ Yine Haziran 1902’de Yorgi veled-i Dimitri’nin ruhsatsız olarak imal ettiği şeker, lokum ve şekerleme kutularının üzerinde Arma-i Osmânî tespit edilmiş ardından bunlara gümrükçe el konulmuştur. Adı geçenin itirazından dolayı, Tuğrâ-yi Hümâyûn ve Arma-i Osmânî’nin mamulat üzerine vaz’ edilmesinin irade-i seniyye ile men edildiği vurgulanmış; daha önce ruhsat alanlara dahi bundan böyle izin verilmeyerek ruhsatlarının iptal edileceği açıklanmıştır. Dâhiliye Nezareti ile Sadrazam arasında bu konu nedeniyle geçen yazışmada

Sadrızam'ın, Dâhiliye Nezareti'ne tuğrâ ve arma hakkındaki yazının eline geçmesine karşın irade-i seniyye kaydına rastlanmadığı şeklinde ifadede bulunması,⁵⁴ bu konuda bir karmaşanın süregeldiğini göstermektedir. Bu konudaki karmaşaya bir örnekte Zabtiye Nezareti ile Nafia Nezareti arasında görülmüştür. 1901'de sigara tüccarı Avram'ın sigara kâğıtları ile kendi mektup ve zarfları üzerinde Arma-i Osmânî kullanması nedeniyle yapılan soruşturmada Avram'ın, 1894 yılında Arma-i Osmânî kullanması yönünde Nafia Nezareti'ne müracaat ettiği ve müracaatının uygun bulunarak gerekli ruhsatı aldığı anlaşılmıştır. Buna karşın ruhsatı iptal edilmiştir.⁵⁵

Arma-i Osmânî'nin ticari amaçlarla kullanımını dışında da bazı kısıtlamalar getirilmiştir. 1906 yılında Alman uyruklu George Berling'in ticarethanesinin ticari ortaklarına gönderilmek üzere hazırladığı ve üzerinde Arma-i Osmânî bulunan lokum kutularına Dersaadet gümrüğüne el konulmuştur. Almanya sefareti kutuların Rüsumat Emaneti'nce satın alınması yönünde bir tavsiyede bulunmasına karşın toplamda yedi yüz elli mark tutarındaki bedelin ödenemeyeceği bildirilerek kutuların üzerindeki kâğıtların değiştirilmesine karar verilmiştir.⁵⁶

Devlet, Arma-i Osmânî ve tuğrâ kullanımına bazı kısıtlamalar getirmekle birlikte bu simgeleri aynı zamanda bir ödüllendirme aracı olarak da kullanmıştır. Osmanlı tebaasından ve ecnebilere devlet millet menfaatine ihtirâ (icat) edenlerin ihtirâ ettikleri şeylere göre altın, gümüş ve bakır madalya ile ödüllendirileceği gibi madalyaların resimlerini ihtirâ edilen şeyin marka mahalline vaz' edebilecekleri ilan edilmiştir. Madalyalarda ise tuğrâ ve Arma-i Osmânî bezenmişti.⁵⁷

Arma ve tuğrâ dışında devletin simgelerinden olan ay ve yıldız da ticari kullanımda bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Alkollü içki şişelerine konulmak üzere tescilli istenen bir alâmet-i fârikada Saltanat-ı Osmânîye mahsus ay ve yıldızın kullanılması nedeniyle bu istek reddedilmiştir.⁵⁸ Yine İtalyan menşeli bir ilaç firmasının belirlediği alâmet-i fârikada haç içindeki yıldız mahzurlu görülmüş ve tescilin ancak yıldızın kaldırılması şartıyla yapılabileceği şirkete bildirilmiştir.⁵⁹

Osmanlı Devleti, kendi devlet simgelerinin ticari hayatta kullanılmasında, dükkân, mağaza, fabrika kapılarına bu simgelerin konulmasına izin vermiştir. Böylelikle ticari ve ekonomik faaliyet gösteren müesseselere Arma ve tuğrânın sağlayacağı itibarı ihsan etmiştir. Buna karşın bu simgelerin alâmet-i fârika olarak kullanılmasına ve yine bu

simgelerin ürünlere basılmasına karşı çıkmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti; tüketildikten sonra atılan, yırtılan kısacası devletin itibarını düşürecek ürünlere kendi işaretlerinin basılmasına net olarak karşı çıkmıştır.

4. SONUÇ

Günümüzde devletler, kendi egemenliklerinin göstergesi olan arma, bayrak vb. işaretler üzerinde, bunların ticari kullanımına dair bazı kısıtlamalar getirmişlerdir. Bu durum ulusal bazda olduğu kadar uluslararası antlaşmalarda da koruma altına alınmıştır. Osmanlı Devleti’de markalaşma olgusunun yeni yeni ortaya çıktığı bir süreçte bu konuya alaka göstererek, ticari hayatı düzenleyen nizamnameler çıkarmıştır. Bununla birlikte ilk çıkardığı kanunlardaki boşluklardan dolayı Tuğrâ-yi Hümayûn ve Arma-î Osmânî, bu simgelerin itibarından faydalanmak isteyen müteşebbisler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Devlet, başlangıçta teorik temelde marka ile ilgili bazı düzenlemeler getirmekle birlikte özellikle devlet simgeleri ile ilgili pratikte karşılaştığı uygulamalar neticesinde kanun ve düzenlemelere zamanla işlerlik kazandırmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti gerek kendi itibar ve şerefini gerekse arma ve tuğrânın itibarını korumuştur. Bu düzenlemeler, arma ve tuğrânın günümüzde de aynı değeri görerek yoğun bir kullanım alanına sahip olmasında en önemli etkenlerin başında gelmektedir.

Dipnotlar ve Kaynaklar

¹ 27.6.1995’te Resmî Gazete’de yayınlanan 22326 sayılı Markaların Korunması Hakkında KHK. AVCI, A. 2000: **Patent – Marka Hukuku**, s. 673, İstanbul.

² YILDIRIM, R. 2011: **Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları**, 42, İzmir.

³ Sandro MENDOÇA, S. 2004: **“Trademarks as an Indicator of Innovation and Industrial Change”**, LEM Laboratory of Economics and Management Sant’Anna School of Advanced Studies, s. 1-55.

⁴ OSMAN, M. 2008: **“Öngöt Mezar Külliyesi Ve Külliyyede Bulunan Damgalar”**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sa. 36, s. 281-305, Erzurum.

⁵ SOYAK, A. 2005: **“Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları: Tanımı, Tarihsel Gelişimi ve Göü’ler açısından önemi”**, s. 11-30, İstanbul.

⁶ SOYAK, A. 2005: s. 5.

⁷ Sözleşmenin maddeleri için, AVCI, A. 2000: s. 673.

⁸ PAMUK, Ş. 2010: **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, s. 191, İstanbul.

⁹ PAMUK, Ş. 2010: 201.

¹⁰ GENÇ, M. 2009: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, s. 97, İstanbul.

¹¹ GENÇ, M. 2009: 97.

¹² PAMUK, Ş. 2010: 210.

¹³ PAMUK, Ş. 2010: 210.

¹⁴ PAMUK, Ş. 2010: 211.

¹⁵ BEREND, I.T, 2011: 20. **Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi** (Çev: Serpil Çağlayan), İstanbul, s. 27 -28.

¹⁶ Osmanlı hükümeti, imalat sanayii alanında yatırım yapmak ya da yatırımı örgütlemek isteyen müteşebbislere ruhsat veya imtiyaz vermiştir. İmtiyaz, sözleşmede öngörülen uğraş alanında imtiyaz sahibine belirli ölçülerde tekel hakkı vermektedir. ÖKÇÜN, A.G. 1972: “**XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayi Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri**”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C:27, Sa. 1, s. 135–166.

¹⁷ BÜLBÜL, Y., ÖZBAY, R.H. 2010: “**Sanayi Devrimi'nin Tartışmalı Bir Kurumu Olarak Patent ve Osmanlı'da İhtira Beratı Kanunu**”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi C:XXVII, s. 37-55, İstanbul.

¹⁸ Benzeri görülmemiş bir şeyi icat etme. DEVELLİOĞLU, F. 2007: **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat**, s. 420, Ankara

¹⁹ BÜLBÜL, Y., ÖZBAY, R.H. 2010: s. 51.

²⁰ BOA, Y.A.RES 39/27, 1304.Z.2.

²¹ BOA, Y.A.RES 39/27, 1304.Z.2.

²² BOA, Y.A.RES 39/27, 1304.Z.2.

²³ SOYAK, A. 2005: 5.

²⁴ PAMUK, Ş. 2010: 211.

²⁵ BÜLBÜL, Y., ÖZBAY, R.H. 2010: s. 52.

²⁶UZUN, A. M.:”**Mülkiyet Hakları ve Ekonomik Gelişme**”, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/viewFile/3820/3648>.

²⁷ DENEY, J. 1988: “**Tuğrâ**”, MEBİA, C. XII, s. 5 -12, İstanbul.

²⁸ SAMİ, Ş. 2006: “**Tuğrâ**”, Kamûs-i Türkî, s. 884, İstanbul.

²⁹ DENEY, J. 1988: 9.

³⁰ DENEY, J. 1988: 9.

³¹ PAKALIN, M.Z. 1983: “**Arma**”, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1, s. 80, İstanbul.

³² MÜLAYİM, S. 1992: “**Arma**” DİA. C.3, s. 382, İstanbul.

³³ Osmanlı Arması Tarifnamesi için Bkz: BOA; Y.A.RES, 135/22, 1324/M/10.

³⁴ PAKALIN, M.Z. 1983: 883–84.

³⁵ Paris Sözleşmesinin 1925'te te'dil edilen Altıncı Madde, İkinci Mükerrerinde; “*Birlik ülkelerine ait arma bayrak ve diğer hükümlerlik belirtilerinin ve bu devletler tarafından kabul edilmiş resmi kontrol ve teminat, işaret ve damgalarının ayrıca diğer armacılık sanatı açısından her çeşit taklitlerin yetkili makamların izni alınmadan gerek fabrika ve ticaret markası ve bu markaları düzenleyen unsurlar olarak tescilini red veya iptal eylemeyi uygun tedbirlerle kullanılmasının yasaklanmasını temin hususundan Birlik Ülkeleri mutabık kalmışlardır.*” AVCI, A, 2000: 681.

³⁶ BOA; DH. MKT. 857/76, 21/Ra/1322.

³⁷ BOA; BEO, 1546/115923, 13/Ca/1318.

-
- ³⁸ BOA; DH. MKT. 2548/103, 14/B/1319.
- ³⁹ BOA; İ. HUS. 167/Ca107, 29/Ca/1326.
- ⁴⁰ BOA; MF. MKT. 814/64, 28/Ş/1322.
- ⁴¹ BOA; DH. MKT. 569/8, 24/Ca/1320.
- ⁴² BOA; DH. MKT. 882/2, 11/C/1322.
- ⁴³ BOA; DH. MKT. 835/47, 12/M/1322.
- ⁴⁴ BOA;BEO, 2836/212681, 03/R/1324. ”*Almanya’da Kologne kendinde Hühe Caddesi’nde yüz bir numaradaki saatçi... mağazasının kapısı balasına arma-i Osmânî tâ’likine makrun müsaâde-i seniyye-i cenâb-ı padişahi buyurulmuş olmağla...*“
- ⁴⁵ BOA; İ. HR, 364/1317/C-04, 17/C1317.
- ⁴⁶ BOA; BEO, 1334/100020, 24/S/1317.
- ⁴⁷ BOA; İ. HR, 364/1317/C-04.
- ⁴⁸ BOA; BEO, 1278/95789, 26/L/1316.
- ⁴⁹ BOA; BEO, 1392/104362, 23/C/1317.
- ⁵⁰ BOA; BEO, 1866/139948, 9/Ra/1320.
- ⁵¹ BOA; BEO, 2824/211778, 15/Ra/1324.
- ⁵² BOA; BEO, 2824/211778.
- ⁵³ BOA; DH. MKT, 2578/16, 11/L/1319.
- ⁵⁴ BOA; DH. MKT, 531/28, 22/Ra/1320.
- ⁵⁵ BOA; ZB, 361/31, 18/Te/1317.
- ⁵⁶ BOA; BEO, 2824/211778, 17/M/1324.
- ⁵⁷ BOA; BEO, 1392/104362, 23/C/1317.
- ⁵⁸ BOA; ZB, 361/112, 6/T/1318.
- ⁵⁹ BOA; ZB, 364/45, 16/Te/1323.